

Grażyna Holly

Ośrodek Edukacji Ekologicznej BdPN
38–700 Ustrzyki Dolne, ul. Bełska 7
gholly@bdpn.pl

Received: 17.06.2020

Reviewed: 23.06.2020

NOWE WYZWANIA W EDUKACJI EKOLOGICZNEJ W BIESZCZADZKIM PARKU NARODOWYM

New challenges in environmental education in the Bieszczady National Park

Abstract: The educational offer of national parks is becoming more and more attractive through the creation of a new and modernization of the existing educational base, which is made up by well-equipped educational centers, modern nature museums, and a system of nature paths. As a result, educational offers of national parks are characterized by great diversity and high attractiveness, as each of them develops appropriate for themselves forms and methods of ecological education. The article is an attempt to find answers to the questions: 1) whether the educational activity carried out by the Bieszczady National Park contributes to the protection of natural resources for which the park was created?; 2) whether education can help solve conflicts caused by nature conservation activities?

Key words: Bieszczady National Park, ecological education, educational programs.

Wprowadzenie

Szeroko rozumiane motywy edukacyjne towarzyszyły działaniom prowadzącym do tworzenia parków narodowych w Polsce (Andrzejewski 1996; Sokołowski 1923). Jednakże realizowana przez dziesięciolecia w polskich parkach narodowych hierarchia celów przyczyniała się często do zachwiania proporcji między poszczególnymi funkcjami pełnionymi przez obszary chronione i ugruntowała przeświadczenie, że już sam fakt istnienia parku w stopniu wystarczającym spełnia cele edukacyjne i nie ma potrzeby podejmować aktywności w zakresie kształtowania świadomości ekologicznej (Hibszter 2005). Wielu też sytuacjom konfliktowym na linii człowiek – przyroda na obszarach chronionych zapewne można byłoby zapobiec gdyby stan świadomości ekologicznej zaangażowanych stron był wyższy i gdyby włożono więcej trudu w proces komunikacji społecznej (Kalinowska 1999). Działalność edukacyjna w polskich parkach narodowych, zintensyfikowana po 1990 r., rozwija się do dziś dostosowując zakres i formy do aktualnych potrzeb (NIK 2014). Oferta edukacyjna parków narodowych staje się coraz bardziej atrakcyjna poprzez powstawanie nowej i modernizowanie istniejącej bazy edukacyjnej, którą tworzą dobrze wyposażone ośrodki edukacyjne i nowoczesne muzea przyrodnicze oraz system ścieżek przyrodniczych. W efekcie oferty edu-

kacyjne parków narodowych charakteryzują się dużym zróżnicowaniem i wysoką atrakcyjnością, gdyż każdy z nich wypracowuje odpowiednie dla siebie formy i metody edukacji ekologicznej. Artykuł jest próbą znalezienia odpowiedzi na pytania: 1) czy działalność edukacyjna prowadzona przez Bieszczadzki Park Narodowy przyczynia się do ochrony zasobów przyrodniczych, dla których park został utworzony? oraz 2) czy działalność edukacyjna może przyczynić się do rozwiązywania konfliktów, których przedmiotem jest chroniona przyroda?

Parki narodowe w Polsce – znaczenie dla ochrony przyrody krajowej i ogólnoswiatowej

Park narodowy jest najwyższą formą ochrony i obejmuje obszar o powierzchni powyżej 1000 ha, wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi. Według Ustawy o ochronie przyrody w artykule 8.2. *Park narodowy tworzy się w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów* (Ustawa... 2004). Do zadań ustawowych parków narodowych należy w szczególności prowadzenie działań ochronnych w ekosystemach, udostępnianie obszaru parku narodowego na określonych zasadach oraz prowadzenie działań związanych z edukacją przyrodniczą.

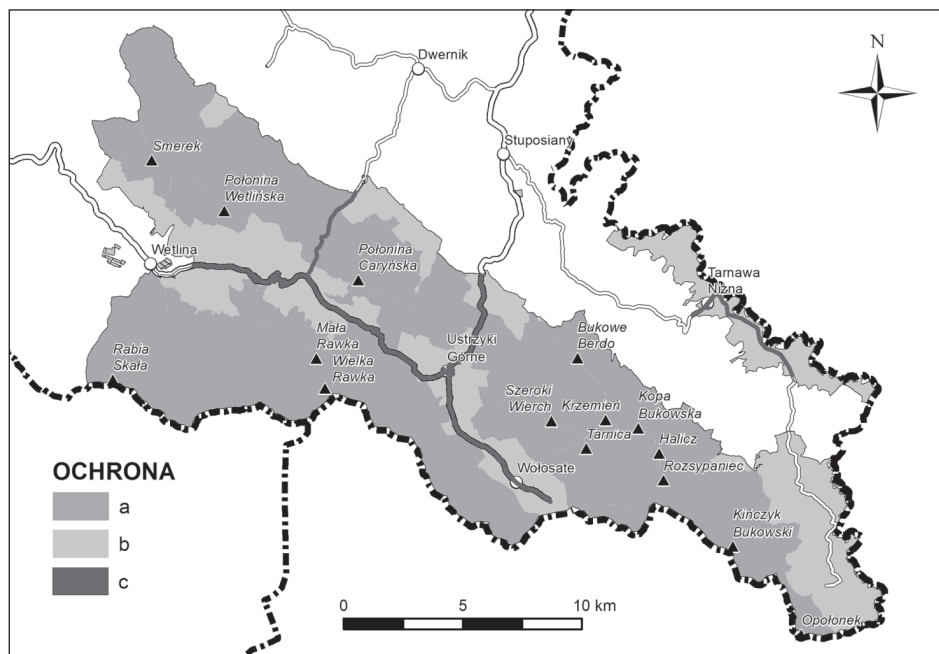
W Polsce istnieją 23 parki narodowe, zajmujące łącznie ok. 1% powierzchni kraju. Dziewięć z nich zostało wpisanych na listę Światowych Rezerwatów Biosfery (Babiogórski, Białowiecki, Bieszczadzki, Bory Tucholskie, Kampinoski, Karkonoski, Poleski, Słowiński i Tatrzański), a Białowiecki Park Narodowy ma ponadto status Obiektu Światowego Dziedzictwa UNESCO. Konwencją Ramsarską zostało objętych siedem parków narodowych: Biebrzański, Słowiński, Narwiański, Poleski, Wigierski, Ujście Warty oraz część Karkonoskiego Parku Narodowego. Wszystkie polskie parki narodowe są włączone do europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000. Spośród polskich parków narodowych obecnie tylko Bieszczadzki PN posiada Europejski Dyplom Obszarów Chronionych / European Diploma for Protected Areas – EDPA (w latach 1997–2007 posiadał go również Białowiecki Park Narodowy). Dyplom przyznawany jest na okres 10 lat, po czym musi zostać odnowiony poprzez powtórny audyt ekspercki. To prestiżowe wyróżnienie zostało przyznane Bieszczadzkiemu Parkowi Narodowemu po raz pierwszy w 1998 r., w dowód uznania za ochronę wyjątkowo cennych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych?

Bieszczadzki Park Narodowy (dalej BdPN) położony jest w Bieszczadach Zachodnich, będących najbardziej na zachód wysuniętą częścią Karpat Wschod-

nich. Utworzony został w 1973 roku dla ochrony jedyne w Polsce fragmentu przyrody Karpat Wschodnich oraz jego wyjątkowych walorów, takich jak:

- osobliwy krajobraz z charakterystycznym układem pięter roślinno-klimatycznych,
- wysoka różnorodność gatunkowa i fitocenotyczna, z silnie zaznaczonym elementem wschodniokarpackim i wysokogórskim (szczególnie w świecie roślin i bezkręgowców),
- naturalne biocenozy puszczańskie z fauną dużych drapieżnych ptaków i ssaków,
- połoniny ze swoistymi zbiorowiskami roślinnymi i florą,
- malownicze tereny dawnych wsi zwane „kraią dolin” z torfowiskami wysokimi i półnaturalnymi łąkami, pastwiskami, ziołoroślami i szuwarami.

Powierzchnia Parku wynosi obecnie ok. 29 202 ha i podzielona jest na trzy strefy: ochrony ścisłej (ok. 63,6% powierzchni Parku), ochrony czynnej (ok. 36,2%) i ochrony krajobrazowej (0,2%) – ryc. 1. Bieszczadzki PN, do czasu zatwierdzenia dwudziestoletniego planu ochrony, realizuje na swoim obszarze działania ochronne w oparciu o zarządzenia Ministra Środowiska w sprawie zadań ochronnych (Zarządzenie... 2018).

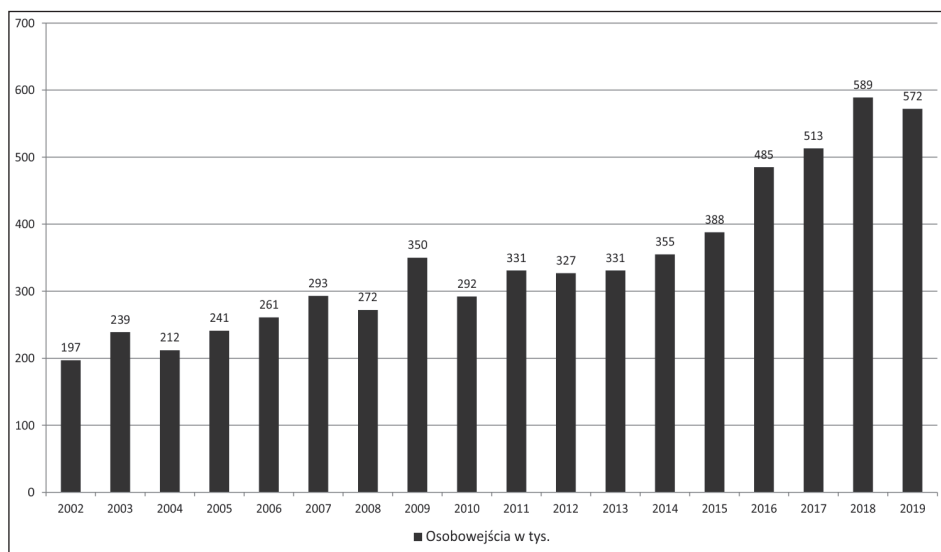
Ryc. 1. Strefowanie ochronne w Bieszczadzkim Parku Narodowym; a – strefa ochrony ścisłej; b – strefa ochrony czynnej; c – strefa ochrony krajobrazowej.

Fig. 1. Protective zonation in the Bieszczady National Park; a – strict protection zone; b – active protection zone; c – landscape protection zone.

Główne problemy ochrony przyrody w Bieszczadzkim Parku Narodowym

Mimo, że podstawy prawne regulują funkcjonowanie parków narodowych, jednakże mają one wiele problemów, zależnych głównie od lokalnych uwarunkowań. Spośród nich należy wymienić m.in. wielkość i kształt parku narodowego, niekorzystną strukturę własnościową, usytuowanie parku w sąsiedztwie większych aglomeracji, nadmierne natężenie ruchu turystycznego i presję osadnictwa, w tym wyznaczanie nowych terenów budowlanych w otulinach parków (Łuczyńska-Bruzda 1985; Żółciak i in. 2009; PROP 2016; Partyka 2017). Z pewnością lepiej zabezpieczona jest przyroda w parkach, które mają większą powierzchnię, a ich terytorium jest bardziej zwarte, ponieważ słabszy jest wtedy wpływ zagrożeń pochodzących z terenów otaczających (Hibszter 2013). Również duży udział gruntów obcych stanowi większe zagrożenie nie tylko dla chronionej na ich obszarze przyrody, ale bywa często potencjalnym źródłem konfliktów między ich właścicielem a administracją parku narodowego. Bieszczadzki Park Narodowy jest w o tyle dobrej sytuacji, że posiada zwarty obszar o stosunkowo dużej powierzchni (ok. 29 202 ha), a udział gruntów prywatnych w zarządzie Parku wynosi tylko 0,004%. Dobrym zabezpieczeniem cennych ekosystemów przed skutkami antropopresji jest wyznaczenie w parku strefy ochrony ścisłej, w celu ochrony naturalnych procesów przyrodniczych przy całkowitym zaniechaniu ingerencji człowieka. Pod tym względem najkorzystniejsze warunki występują w Bieszczadzkim Parku Narodowym, w którym – jak już wspomniano – obszar ten zajmuje ok. 63,4% powierzchni. Jednakże, podobnie jak w przypadku innych parków narodowych, wysoka atrakcyjność przyrody i krajobrazu BdPN prowadzi do stopniowej ekspansji funkcji rekreacyjnych. Obszar Parku jest w strefie zainteresowań zarówno osób poszukujących kontaktu z przyrodą, jak też wrażeń estetycznych, walorów kulturowych czy po prostu wypoczynku (m.in. Spychała, Graja-Zwolińska 2004; Prędkie, Demko 2015). Trzeba także pamiętać, że również obszary objęte ochroną ścisłą są udostępniane przez wyznakowane szlaki turystyczne i ścieżki edukacyjne.

Polskie parki narodowe odwiedziło w 2018 roku ok. 14 mln osób, co stanowi ok. 700 tys. turystów więcej niż w 2017 r. (GUS 2019). W większości parków narodowych ruch turystyczny ma charakter sezonowy, za wyjątkiem parków górskich, w których uprawiana jest dodatkowo turystyka zimowa. Stosunkowo wysoką frekwencję odnotowuje BdPN, w którym liczba osób odwiedzających piesze szlaki z roku na rok jest coraz wyższa, a w 2019 r. przekroczyła 572 000 osób (Ryc. 2). Rośnie również stopniowo liczba turystów odwiedzających BdPN poza sezonem letnim – szczególnie w październiku i w czasie ferii zimowych. Rosnąca intensywność ruchu turystycznego ma istotne znaczenie dla funkcjonowania i ochrony naturalnych ekosystemów, gdyż często prowadzi do niszczenia otoczenia przy-

Ryc. 2. Roczna frekwencja na pieszych szlakach BdPN w latach 2001–2019, w tysiącach osób (źródło: dane z monitoringu ruchu turystycznego w Bieszczadzkim Parku Narodowym – Dział udostępniania Parku do zwiedzania i komunikacji społecznej).

Fig. 2. Annual attendance on BNP walking routes in 2001–2019, in thousands of people (source: data from the monitoring of tourist traffic in the Bieszczady National Park – Department of making the park available for visiting and social communication).

rodniczego szlaków turystycznych oraz płoszenia zwierząt, czy postępujących procesów synantropizacji.

Ważnym problemem dla BdPN jest ponadto nierównomierny rozkład ruchu pieszego, związany z przeciążeniem najbardziej popularnych szlaków (Wołosate–Tarnica, Przełęcz Wyżna–Połonina Wetlińska, Przełęcz Wyżniańska–Połonina Caryńska) oraz jego koncentracja w węzłowych punktach – szczególnie na podatnych na zniszczenia przełęczach oraz kopułach szczytowych. Tak duża presja ze strony ruchu turystycznego prowadzi do niszczenia roślinności i pokrywy glebowej, co w połączeniu ze spływającą szlakami wodą opadową powoduje bardzo silną erozję. Turyści, omijając miejsca mniej bezpieczne i dogodne do wędrówki, przyczyniają się do wydeptywania nowych ścieżek i poszerzania szlaków. W ramach zabiegów ochronnych na najbardziej zdegradowanych odcinkach szlaków w rejonie Tarnicy, Wielkiej Rawki, Halicza, czy Połoniny Wetlińskiej zastosowano progi przeciwoerozyjne, podesty (dyłowanki), stopnie i płyty kamienne, a przebieg szlaku został ukierunkowany poprzez montaż drewnianych poręczy lub barier taśmowych.

Remonty drastycznie zdegradowanych szlaków turystycznych zawsze wywoływały szersze dyskusje i emocjonalne reakcje środowisk turystycznych, często

krytyczne. Po kilku latach wzmożonej kampanii informacyjno-edukacyjnej i obserwacji postępujących korzystnych zmian w otoczeniu przyrodniczym, większość turystów twierdzi, iż remonty należało wykonać oraz dostrzega znaczną poprawę sytuacji. Roślinność w otoczeniu szlaków ulega regeneracji, a turyści nie rozchodzą się poza wyznaczone ścieżki. Utwierdza to w przekonaniu, że wraz z konkretnymi zabiegami ochronnymi ważne jest prowadzenie „polityki” informacyjno-edukacyjnej, przygotowującej i wyjaśniającej korzyści płynące z ich zastosowania. Tym bardziej, że stopniowo będą usuwane te elementy infrastruktury, które spełniły już swoje zadanie i cel został osiągnięty.

Przed trudnym wyzwaniem stanął też ostatnio BdPN w związku z koniecznością remontu i przebudowy schronu na Połoninie Wetlińskiej, popularnie zwanego „Chatką Puchatka”. W tym przypadku również został podjęty przez Dyрекcję BdPN dialog ze środowiskami turystycznymi oraz prowadzona jest rzeczowa „polityka” informacyjno-edukacyjna poparta merytorycznymi uzasadnieniami poprzez stronę internetową i profile społecznościowe, przynosząc pozytywny odbiór i rosnące poparcie podjętej decyzji. Mimo, że BdPN ciągle napotyka na opór pewnej części środowiska turystycznego, konsekwentnie wyjaśnia i tłumaczy zasadność i korzyści nowego rozwiązania.

Dużym problemem staje się również presja wysokiej dobowej frekwencji pojazdów samochodowych na drogach (Prędkie, Demko 2015), które nie tylko powodują hałas i zanieczyszczenie powietrza, lecz również stanowią trudną do pokonania barierę ekologiczną dla zwierząt. Należy pamiętać, że próba pokonania drogi, zwłaszcza w miejscach o dużym natężeniu ruchu, niejednokrotnie prowadzi do kolizji samochodów ze zwierzętami.

Niepokojącym zjawiskiem jest ponadto zły stan wiedzy przyrodniczej społeczeństwa i negatywny stosunek do ochrony przyrody (PROP 2016). Stan ten jest wynikiem m.in. marginalizowania zagadnień ochrony przyrody w procesie edukacji oraz infantyilizacji przekazu medialnego dotyczącego ochrony przyrody. Władze lokalne, które na mocy prawa mają decydujący głos w sprawie powiększania czy utworzenia parku narodowego, zapominają często, że przyroda parku narodowego to dobro ogólnonarodowe, a także i ogólnoswiatowe. Efektem tego niedobrego zjawiska są m.in. wyniki konsultacji BdPN z samorządami lokalnymi nad planowanym włączeniem „Lasów o charakterze pierwotnym w Bieszczadzkim Parku Narodowym” na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Starania dotyczyły rozszerzenia wpisu z 2007 i 2011 r. pod nazwą: „Pierwotne lasy bukowe Karpat i stare lasy bukowe Niemiec”, obejmującego m.in. sąsiadujące z parkiem lasy po stronie słowackiej i ukraińskiej. Wystarczyła niechęć jednego samorządu, aby walory BdPN o znaczeniu narodowym i światowym nie otrzymały tego prestiżowego wyróżnienia. Nie miał przy tym znaczenia fakt, że decyzja ta nie zmieniała istniejącego statusu ochronnego objętych wnioskiem lasów i nie wiązała się z żadnymi dodatkowymi ograniczeniami („Paba” 2017). I tu właśnie wy-

rażnie uwidoczniły się dwa problemy – brak wiedzy mieszkańców i władz samorządowych o funkcjonowaniu obszaru chronionego i proponowanych zmianach oraz negatywne nastawienie do parku narodowego, a w zasadzie do idei ochrony przyrody. Symptomatyczny był brak woli głębszego poznania tematu, a także gotowości do szerszego spojrzenia niż tylko przez pryzmat interesów lokalnych. Wyjaśnia to zjawisko Hibszer, który w swoich badaniach doszedł do wniosku, że niski stopień deklarowanej zgody na ograniczenie własnych praw dla dobra przyrody wśród respondentów w oczywisty sposób może przełożyć się na relacje z najbliższym parkiem narodowym. Dostrzega przy tym analogię do zjawiska określanego terminem: „NIMBY” (Not In My Back Yard), czyli przekonania, że owszem, należy realizować cele publiczne, ale „nie na moim podwórku” (Hibszer 2013).

Utwierdziło to zarząd BdPN w przekonaniu, że potrzebne jest wzmocnienie szeroko pojętej działalności edukacyjnej, skierowanej do społeczności lokalnej oraz turystów, mające na celu „wsparcie” regulaminu i zasad zwiedzania parku narodowego oraz podejmowanych rozwiązań. Warto też uatrakcyjnić i promować miejsca mniej uczęszczane ale posiadające równie wysokie walory przyrodniczo-kulturowe, co wpłynie korzystnie na odciążanie szlaków najbardziej popularnych.

Warto też prowadzić skuteczną działalność edukacyjną w odniesieniu do władz lokalnych, mając na uwadze fakt, że rzadko postrzegają obecność w gminie parku narodowego jako rodzaj „kapitału” warunkującego lokalny rozwój, czy cenną markę sprzyjającą promocji obszaru oraz dającą zatrudnienie w wielu dziedzinach powiązanych z turystyką. Ważnym elementem w polityce edukacyjno-informacyjnej powinno być zwrócenie uwagi na ekonomiczne znaczenie miejscowej przyrody – przyroda najbliższej okolicy jest dla miejscowej ludności źródłem dochodów i dlatego należy ją racjonalnie użytkować i z niej korzystać, inwestując w „nieuciążliwą” turystykę lub rekreację (Żarska 2008; Hibszer 2013).

Działalność edukacyjna mająca na celu kształtowanie świadomości ekologicznej społeczności lokalnej

Wprowadzenie

Prowadzenie działań związanych z edukacją przyrodniczą jest jednym z ważniejszych zadań parków narodowych (Ustawa... 2004 – art. 8b, ust. 1, pkt 3), które powinno przyczyniać się do realizacji celu w jakim park został utworzony. Działalność Bieszczadzkiego Parku Narodowego w zakresie edukacji ekologicznej koncentruje się w Ośrodku Edukacji Ekologicznej w Ustrzykach Dolnych, który powstał w roku 1991. W Ośrodku funkcjonuje dział edukacji ekologicznej, który – w oparciu o operaty edukacji ekologicznej w Planie Ochrony (Winnicki 1997; Holly 2010) i roczne programy – realizuje działania edukacyjne. Mają one na celu

przede wszystkim wspieranie realizacji zadań ochronnych parku narodowego poprzez kształtowanie świadomości ekologicznej społeczności lokalnej i edukację osób zwiedzających Park.

Edukacja dzieci i młodzieży szkolnej

Działania edukacyjne BdPN ukierunkowane są w pierwszej kolejności na tych, którzy kontakt z bieszczadzką przyrodą mają na co dzień, a więc na ludność mieszkającą w Parku oraz w jego otulinie. Szczególnie podatne na realizację celów edukacyjnych są dzieci oraz młodzież z okolicznych szkół, którzy stają się najczęściej „ambasadorami” idei ochrony przyrody w swoich domach. Budzenie poczucia dumy z walorów przyrodniczych miejsca, w którym przyszło im żyć może przynieść pozytywne efekty w budowaniu lokalnej tożsamości. BdPN kładzie więc duży nacisk na stałą współpracę ze szkołami, znajdującymi się w jego otoczeniu (Ryc. 3). Ma to duże znaczenie w kreowaniu opinii o Parku, a zwłaszcza akceptacji tej formy ochrony przyrody, która wymaga różnych ograniczeń w gospodarczym wykorzystaniu obszaru parków narodowych i ich otulin.

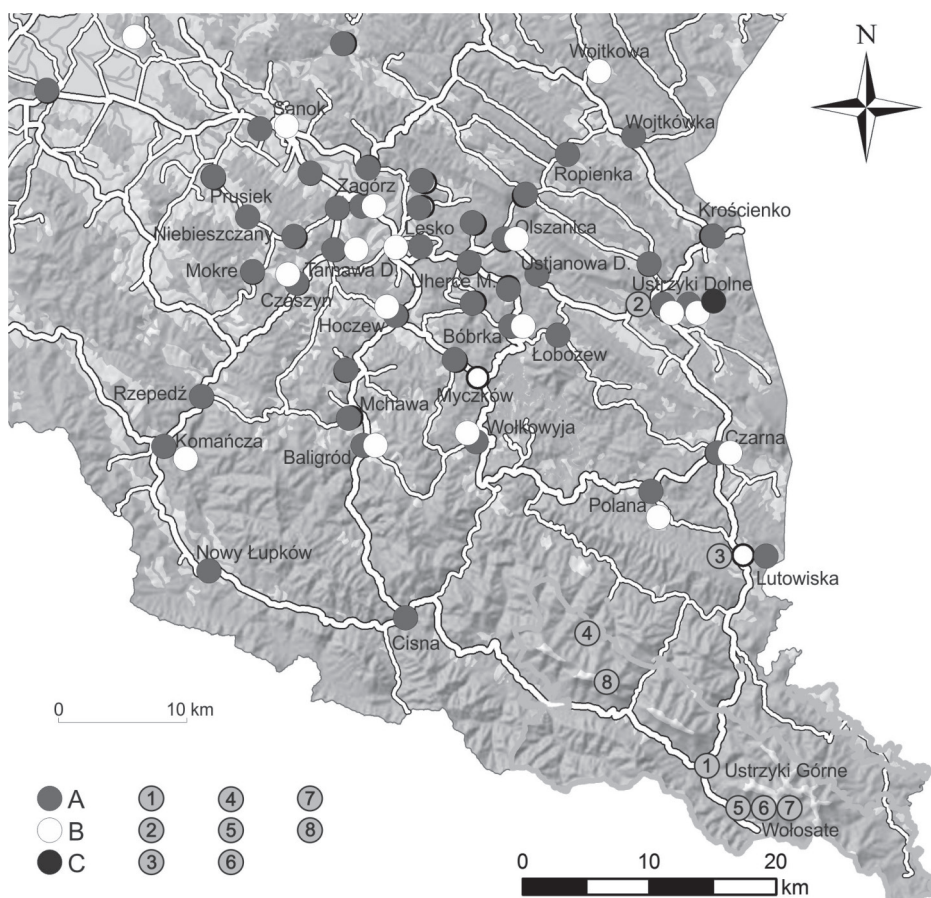
Z badań prowadzonych przez zespół Repki (Repka i in. 2014) wynika, że nie zawsze samo bezpośrednie sąsiedztwo parku ma wpływ na poziom wiedzy i świadomości ekologicznej młodzieży lecz atrakcyjność jego oferty edukacyjnej,

Ryc. 3. Rozmieszczenie obiektów edukacyjnych Bieszczadzkiego Parku Narodowego i placówek oświatowych w otulinie społecznej, współpracujących z Parkiem w zakresie edukacji. Objasnienia: A – szkoły podstawowe uczestniczące w stałym programie edukacyjnym „Moje Bieszczady”, B – szkoły podstawowe uczestniczące w stałym programie edukacyjnym „Zachowamy piękno i walory przyrodnicze Bieszczadów”, C – szkoły średnie uczestniczące w programie stałym „Człowiek i Przyroda”, 1 – Dyrekcja BdPN, 2 – Ośrodek Edukacji Ekologicznej wraz z Muzeum Przyrodniczym, 3 – Ośrodek Informacji i Edukacji Turystycznej, 4 – Terenowa Stacja Edukacji Ekologicznej w Suchych Rzekach, 5 – Terenowa Stacja Edukacji Ekologicznej w Wołosatem, 6 – Stacja Naukowo-Badawcza w Wołosatem, 7 – salka edukacyjna w Wołosatem (parking BdPN); 8 – schronisko BdPN na Połoninie Wetlińskiej.

Fig. 3. Distribution of educational facilities of the Bieszczady National Park and educational institutions in social buffer zone, cooperating with the Park in the field of education. Explanations: A – primary schools participating in the “My Bieszczady” permanent educational program, B – primary schools participating in the “We will preserve the beauty and natural values of the Bieszczady Mts” permanent educational program, C – secondary schools participating in the “Human and Nature” permanent program, D – Directorate of BdPN, E – Ecological Education Center with the Natural History Museum, F – Tourist Information and Education Center, G – Ecological Education Field Station in Suche Rzeki, H – Ecological Education Field Station in Wołosate, I – Research Station in Wołosate, J – educational room in Wołosate (BdNP car park); K – BdNP shelter on Połonina Wetlińska.

zachęcającej do uczestnictwa. Większość programów edukacyjnych BdPN skierowanych do społeczności lokalnej ma charakter cykliczny, a ich realizacja, mimo że trwa od przeszło dwudziestu lat, jest stale doskonalona w kolejnych edycjach rocznych. Programy te skierowane są do różnych grup wiekowych i zawodowych – od dzieci przedszkolnych, poprzez uczniów szkół podstawowych i licealnych po osoby dorosłe. Mają charakter komplementarny, gdyż polegają na całościowym poznaniu i zrozumieniu funkcjonowania przyrody parku narodowego oraz jego dziedzictwa kulturowego.

Istotnym elementem realizowanych programów jest rozbudzenie czynnego zainteresowania i umiłowania przyrody przez bliższe z nią obcowanie. Nabycie umiejętności obserwowania przyrody może najskuteczniej przebiegać w miejscach, gdzie jest ona naturalna i wzbudza zachwyt. Z tego też względu większość programów składa się z zajęć edukacyjnych wprowadzających w problematykę przyrodniczą, prowadzonych w Ośrodku Edukacji Ekologicznej i Muzeum Przy-

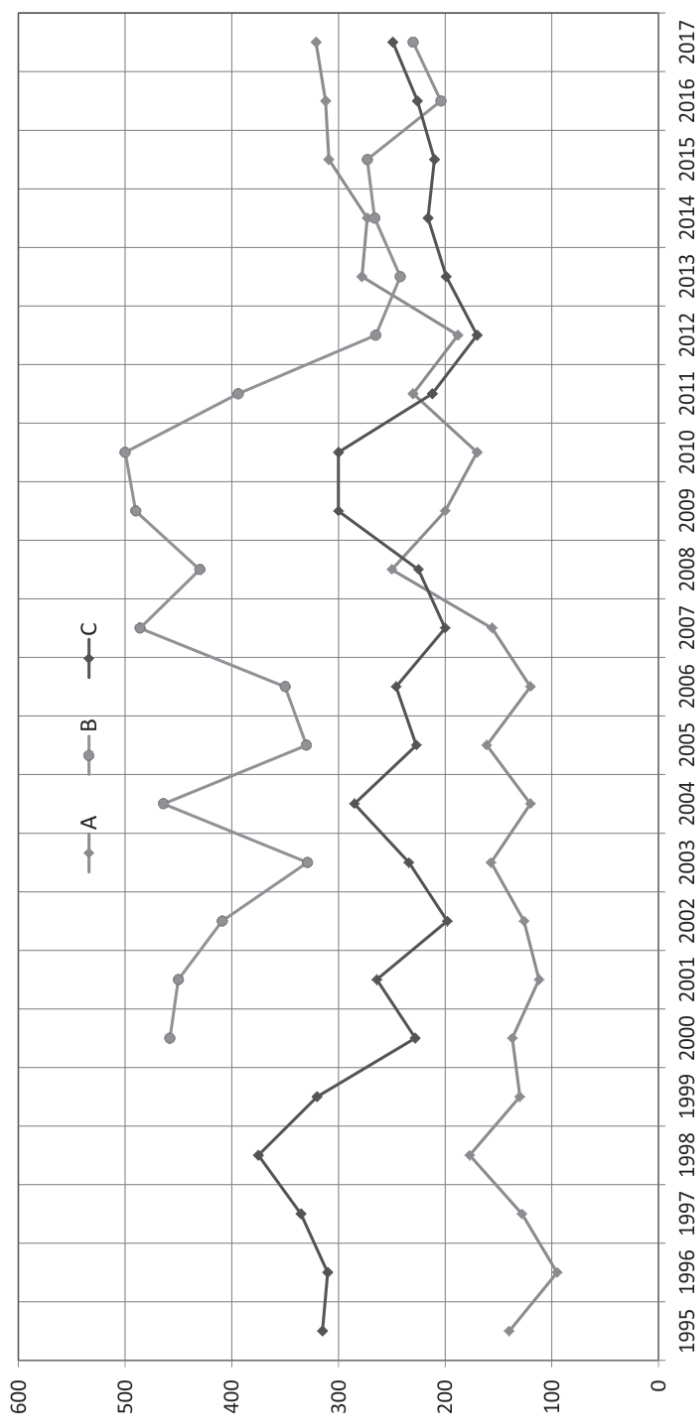
rodniczym, oraz zajęć edukacyjnych realizowanych na ścieżkach przyrodniczych w BdPN i w Terenowych Stacjach Edukacji Ekologicznych w Wołosatem i Suchych Rzekach. Udział w zajęciach terenowych stanowi często dla dziecka pierwszy kontakt z górami i parkiem narodowym.

Do najmłodszych mieszkańców regionu skierowany jest program „Kolorowe rozmowy z mieszkańcami Bieszczadzkiego Parku Narodowego”, realizowany w edycjach rocznych od 1995 r. Uczestniczą w nim dzieci w wieku 5–6 lat z powiatów bieszczadzkiego, leskiego i sanockiego. Program ma na celu rozbudzenie w dzieciach zainteresowania tematyką przyrodniczą, a także uwrażliwienie na losy roślin i zwierząt. Jego realizacja obejmuje zwiedzanie ekspozycji muzealnej, gry i zabawy dydaktyczne oraz zajęcia plastyczne. Program kończy się uroczystym wernisażem prac plastycznych dzieci, z okazji Światowego Dnia Ziemi. Zainteresowanie programem z roku na rok rośnie, o czym świadczy rosnąca frekwencja (Ryc. 4).

Do uczniów klas IV–VI szkół podstawowych kierowany jest program „Moje Bieszczady”. Program realizowany jest od 1999 r. przez cały rok szkolny (od września do czerwca). Ma na celu rozwijanie zainteresowań tematyką przyrodniczą, uwrażliwianie na piękno przyrody oraz kształtowanie poczucia odpowiedzialności za stan środowiska przyrodniczego. W rocznych edycjach programu uczestniczy ok. 400 dzieci (Ryc. 4). Uczniowie, w oparciu o opracowane i wydane przez BdPN pakiety ćwiczeń z zadaniami na poszczególne pory roku, prowadzą obserwacje i rozwiązują różne zadania o tematyce przyrodniczej, geograficznej, historycznej i krajoznawczej. Program ten dwukrotnie poddany został badaniom ankietowym, potwierdzającym osiągnięcie zakładanych celów, a wyniki badań zostały opublikowane w „Rocznikach Bieszczadzkich” (Szary 2010, 2020).

Do uczniów końcowych klas szkół podstawowych, skierowany jest program „Zachowamy piękno i walory przyrodnicze Bieszczadów”. Program ten realizowany jest od 1992 r., a w jego corocznych edycjach uczestniczy średnio ok. 300 uczniów z ponad 25 szkół (Ryc. 4). Celem programu jest popularyzacja i pogłębianie wiedzy z zakresu ochrony przyrody oraz wiedzy o zasobach przyrodniczych Bieszczadzkiego Parku Narodowego i problemach ich ochrony. Realizacja przebiega w kilku etapach: cyklu zajęć kameralnych dotyczących charakterystyki geograficznej i przyrodniczej Bieszczadów, warsztatów wiosennych i jesiennych na ścieżkach przyrodniczych w BdPN oraz konkursu podsumowującego program. Ocena programu była przedmiotem prac licencjackich i innych opracowań, które potwierdzają, że uczniowie uczestniczący w programie posiadają większą wiedzę szczegółową na temat bieszczadzkiej przyrody, jej zagrożeń i problematyki jej ochrony (Górecki i in. 1995; Smotryś 1996).

Dla uczniów szkół średnich Park prowadzi program „Człowiek i Przyroda”, mający na celu pogłębianie wiedzy z zakresu biologii oraz geografii Bieszczadów oraz problematyki ochrony przyrody. Składa się z zajęć kameralnych oraz warsz-

Ryc. 4. Liczba uczestników programów edukacyjnych realizowanych przez Bieszczadzki Park Narodowy, w edycjach rocznych. Objasnienia: A – liczba uczestników w programie „Kolorowe rozmowy z mieszkańcami BdPN”, B – liczba uczestników w programie „Moje Bieszczady”, C – liczba uczestników w programie „Zachowamy piękno i walory przyrodnicze Bieszczadów” (źródło: dane z ewidencji edukacji ekologicznej w Bieszczadzkim Parku Narodowym).

Fig. 4. Number of participants in educational programs implemented by the Bieszczady National Park in annual editions. Explanations: A – number of participants in the “Colorful conversations with BNP inhabitants” program, B – number of participants in the “My Bieszczady” program, C – number of participants in the program “We will preserve the beauty and natural values of the Bieszczady Mts” (source: data from the ecological education records in the Bieszczady National Park).

tatów terenowych na ścieżkach przyrodniczych i powierzchniach eksperymentalno-dydaktycznych na terenie Parku. W programie przeprowadzane są także zajęcia przybliżające naukowe metody inwentaryzacji i monitoringu zasobów przyrodniczych.

Warto podkreślić, że programy edukacyjne BdPN nie mają na celu zastąpienia edukacji przyrodniczej, tzw. formalnej. Poprzez realizację zajęć w bezpośrednim kontakcie z przyrodą przyczyniają się one przede wszystkim do rozwoju zainteresowań przyrodniczych i umiejętności obserwacji, a także do kształtowania wrażliwości na piękno otaczającego świata i szacunek do przyrody. Ważnym czynnikiem decydującym o skuteczności edukacji jest dobranie odpowiedniej formy przekazu i metody realizacji zajęć, w zależności od rodzaju, poziomu i zainteresowań poszczególnych odbiorców. Pracownicy BdPN są w tej korzystnej sytuacji, że do prowadzenia edukacji ekologicznej dysponują wyjątkową bazą dydaktyczną, jaką są zasoby przyrodnicze Parku oraz dobrze wyposażone Terenowe Stacje Edukacji Ekologicznej. Umożliwia to realizację atrakcyjnych zajęć w bezpośrednim kontakcie z przyrodą, z wykorzystaniem autorskich metod i form dydaktycznych. Ich podstawą są czynne metody stymulujące aktywność uczestników w trakcie zajęć poprzez m.in. samodzielne wykonywanie ćwiczeń, obserwacje i doświadczenia, rozwiązywanie problemów za pomocą układanek i gier dydaktycznych, czy udział w praktycznych zabiegach ochronnych i monitoringu. Formy aktywnej edukacji wspierane są działaniami o charakterze biernym, poprzez działalność wydawniczą, konkursy, wystawy, redakcję strony internetowej i portali społecznościowych, współpracę z mediami itp.

Doskonalenie kadr zajmujących się edukacją przyrodniczą i współpracujących z BdPN w realizacji programów edukacyjnych

Efektywna edukacja ekologiczna dzieci i młodzieży nie byłaby możliwa bez współpracy ze środowiskiem nauczycielskim i innymi instytucjami zajmującymi się ochroną przyrody i edukacją ekologiczną. BdPN organizuje co roku warsztaty dla nauczycieli, w których uczestniczą m.in. opiekunowie zespołów szkolnych uczestniczących w programach stałych. Celem organizowanych przez Park warsztatów jest poszerzanie wiedzy o walorach i zasobach przyrodniczych Karpat Wschodnich oraz doskonalenie umiejętności interpretacji zjawisk i procesów przyrodniczych w terenie. Nauczyciele zapoznają się także z metodyką prowadzenia zajęć terenowych na ścieżkach przyrodniczych w BdPN, by móc następnie samodzielnie je organizować. W warsztatach uczestniczy jednorazowo ok. 30–40 osób.

Prowadzący edukację powinni pamiętać, że: „ktokolwiek uczy, winien o tym pamiętać, że zachęca albo zniechęca, że zraża albo pociąga, że podnieca ciekawość albo też, kładąc grubą rękę na budzącą się duszę, tłumi jej brzmienie, dławi jej poryw. Odpowiedzialność nauczyciela jest więc bezgraniczna (Kluz, Poźniczek

2011). Jak również, że: „(...) ani najlepszy program, ani doskonałe metody, ani długie doświadczenie nie zapewni sukcesu – liczy się nauczyciel, który jest budowniczym i rzeźbiarzem duszy młodego pokolenia – jest to trud chyba najcięższy z trudów życia” – Zenon Klemensiewicz (cytat za: Kluz, Poźniczek 2011).

Działania edukacyjne adresowane do władz lokalnych

BdPN realizuje również program dla samorządów lokalnych, mając na uwadze fakt, że skuteczna ochrona zasobów przyrodniczych Parku zależy od stanu środowiska przyrodniczego w jego otoczeniu i świadomości ekologicznej mieszkańców (Górecki i in. 1997). Edukacja ekologiczna społeczności lokalnej nabiera szczególnego znaczenia w związku z uzyskaniem przez samorządy wysokich kompetencji. Niewłaściwe pojmowanie funkcji i działań ochronnych Parku może doprowadzać do sytuacji konfliktowych, a gotowość społeczności lokalnej do wyrzeczeń na rzecz ochrony przyrody jest z reguły bardzo mała, głównie z powodu trudnej sytuacji materialnej wielu mieszkańców. Na samorządach spoczywa też obowiązek określania celów i form edukacji oraz współfinansowanie placówek oświatowych w swoim regionie. Dlatego BdPN organizuje konferencje i seminaria popularyzujące wiedzę przyrodniczą, efekty badań naukowych i monitoringu przyrodniczych, na które zapraszani są przedstawiciele gmin bieszczadzkich.

Jednakże w warunkach gospodarki rynkowej, w której dominującą rolę odgrywają aspekty ekonomiczne i prawne, programy edukacyjne muszą być wzbogacone o takie elementy, które wskażą ludziom w jaki sposób park narodowy można traktować jako pewien szczególnego rodzaju użytek ekonomiczny, ale tak, by przynosił społeczności lokalnej widoczne zyski, nie tracąc przy tym wartości przyrodniczych i krajobrazowych. Warto w tym kontekście podkreślić, iż edukacja może przynieść pozytywne rezultaty, pod warunkiem że nie będzie rozumiana wyłącznie jako przekaz informacji o walorach przyrodniczych obszarów i naukowych powodach, dla których należy je chronić, ale także obejmie działania mające na celu przekonanie ludności, zwłaszcza społeczności lokalnej, że ochrona przyrody stanowi ochronę jej własnego dziedzictwa (także kulturowego) i prowadzona jest dla jej dobra, a także dla jej doraźnych korzyści (Hibszter 2005). Dlatego też BdPN uwzględnia te elementy w swoich działaniach adresowanych do mieszkańców otuliny społecznej i powinien je stale rozwijać w przyszłości.

Edukacja ekologiczna osób zwiedzających Bieszczadzki Park Narodowy

Edukacja na ścieżkach przyrodniczych

Przeciętny turysta zwiedzający Park, często nie posiadając wiedzy na temat rangi odwiedzanego miejsca, nastawiony jest na ogół na relaks i atrakcyjne spęd-

dzanie czasu. W chwili przekroczenia granicy Parku powinien mieć świadomość, że odwiedza wyjątkowy „dom” przyrody, w którym przebywanie wymaga odpowiedniego zachowania. W tym celu, na terenie BdPN utworzono system ścieżek przyrodniczych, które zapewniają zwiedzającym bliższy kontakt z przyrodą oraz ułatwiają poznanie i zrozumienie przyrodniczych procesów. Dzięki nim piesze wędrówki można w doskonały sposób połączyć z poznawaniem występujących tu roślin i zwierząt oraz obserwować interesujące zjawiska przyrodnicze, które zdarza się pominąć podczas zwykłej wycieczki. Do ścieżek zostały opracowane przewodniki w formie książeczek, zeszyt ćwiczeń oraz informator załączony do mapy BdPN. Do dwóch ścieżek – „Wołosate–Tarnica” oraz „W dolinie górnego Sanu” – opracowano audiobooki dostępne na stronie internetowej Parku. W ostatnich latach opracowano również przewodnik w formie aplikacji mobilnej „Bieszczady & MRB Karpaty Wschodnie”, a obecnie opracowywana jest aplikacja do ścieżek w dolinie górnego Sanu. Z takiej formy edukacji korzysta coraz więcej osób, co daje wiele możliwości przekazania w atrakcyjny sposób treści edukacyjnych i dotarcia do większej grupy odbiorców. Obecnie funkcjonuje 14 ścieżek przyrodniczych, z czego trzy biegną poza szlakami, a dwie przechodzą na stronę słowacką – do Parku Narodowego „Połoniny” (Tab. 1). Łączna długość ścieżek wynosi ok. 120 km i obejmują one 362 przystanki. Warto nadmienić, że system ścieżek w BdPN został wyróżniony nagrodą „Złotego Liścia” na targach EKO MEDIA FORUM. W 2009 r. Park otrzymał tytuł „Krzewiciela edukacji przyrodniczej i ekologicznej,” przyznany przez Polski Klub Ekologiczny w ramach realizowanego projektu „Edukacja dla zrównoważonego rozwoju” oraz wyróżnienie I stopnia w konkursie pt. „Ścieżki edukacyjne parków narodowych”.

W celu uatrakcyjnienia innych, mniej uczęszczanych obszarów w Parku, w ostatnim czasie otwierane są nowe ścieżki piesze i rowerowe w dolinie górnego Sanu. Do ścieżek opracowywany jest aktualnie przewodnik multimedialny w formie aplikacji, przybliżający atrakcje na ścieżkach: Bukowiec–Sianki, Sokoliki, Tarnawa Niżna–Dźwiniacz Górny, Torfowisko w Tarnawie. Dodatkowo powstają inne atrakcje turystyczne zachęcające do odwiedzenia tego mniej uczęszczanego przez turystów obszaru BdPN, jak na przykład możliwość skorzystania z usług Stanicy Konia Huculskiego w Tarnawie Niżnej, czy zajęć edukacyjnych połączonych z obserwacją nocnego nieba. Ze względu na niewielkie zaludnienie i brak „zanieczyszczenia” światłem, BdPN tworzy – wraz z sąsiednimi Parkami Krajobrazowymi Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetlińskim – Park Gwiazdznego Nieba „Bieszczady”. To nowa atrakcja, która ma wielu zwolenników i wzbudza coraz większe zainteresowanie. BdPN liczy, że tworzenie nowych atrakcji oraz promocja szlaków i ścieżek mniej uczęszczanych zachęci turystów do ich odwiedzenia i przyczyni się do odciążenia przegęszczonych szlaków.

Tabela 1. Wykaz ścieżek edukacyjnych w Bieszczadzkim Parku Narodowym.**Table 1.** List of educational paths in the Bieszczady National Park.

L.p. No.	Ścieżki przyrodnicze i przyrodniczo- historyczne <i>Nature and nature- historical paths</i>	Rok utworzenia <i>Year of creation</i>	Długość <i>Length</i> (km)	Liczba przystanków <i>Number of stops</i>	Symbol ścieżki <i>Path's symbol</i>
1	Wołosate–Tarnica	1995	4,5	25	orlik krzykliwy <i>lesser spotted eagle</i>
2	Ustrzyki Górne– Wołosate	1996	4,0	19	salamandra plamista <i>spotted salamander</i>
3	Suche Rzeki–Smerek	1997	5,9	20	jodła pospolita <i>silver fir</i>
4	Jaworniki	1997	3,0	12	niedźwiedź brunatny <i>brown bear</i>
5	W dolinie górnego Sanu	1998	8,5	–	bóbr europejski <i>European beaver</i>
6	Ustrzyki Górne–Szeroki Wierch	1999	7,8	26	śnieżyca wiosenna <i>spring snowflake</i>
7	Połonina Caryńska	2000	12,3	35	buk zwyczajny <i>common beech</i>
8	Połonina Wetlińska	2001	14,8	34	pełnik alpejski <i>alpine globeflower</i>
9	Wielka Rawka	2002	8,2	46	jarząb pospolity <i>rowan tree</i>
10	Rozsypaniec–Krzemień	2003	14,0	28	pierwiosnka Hallera <i>Haller's primrose</i>

11	Bukowe Berdo	2004	13,0	24	goździk skalny <i>rock carnation</i>
12	Berehy Górne	2005	4,5	18	jabłoń <i>apple tree</i>
13	Transgraniczna ścieżka „Wielka Rawka – Kremenaros – Nova Sedlica”	2013	10,0	39	niedźwiedź brunatny <i>brown bear</i>
14	Transgraniczna ścieżka „Wetlina – Rabia Skała – Runina”	2013	11,5	36	nadobnica alpejska <i>rosalia longicorn</i>

Program edukacyjny dla przewodników

BdPN organizuje co roku szkolenia dla przewodników beskidzkich, którzy oprowadzają grupy na terenie BdPN. Wysokie kwalifikacje przewodników pod względem wiedzy przyrodniczej oraz szacunek do otaczającej przyrody i zrozumienie zasad jej ochrony przyczyniają się do zwiększenia zasięgu oddziaływania działalności edukacyjnej Parku. Dlatego też BdPN opracował system szkoleń na licencji BdPN oraz corocznie organizuje stałe spotkania informacyjno-edukacyjne dla przewodników. Podczas spotkań uczestnicy otrzymują bezpłatne materiały edukacyjne i naukowe, umożliwiające poszerzanie wiedzy.

Edukacja na ekspozycjach muzealnych

Działalność edukacyjna realizowana jest również w Muzeum Przyrodniczym BdPN w Ustrzykach Dolnych. Grupy zorganizowane oprowadzane są po ekspozycjach przez przewodników, odbywają się także zajęcia w ramach programów stałych. Muzeum przyrodnicze odwiedza ok. 30 000 turystów rocznie. Po przeszło dwudziestu latach użytkowania i kilkukrotnych remontach Ośrodek Edukacji Ekologicznej wraz z Muzeum Przyrodniczym BdPN w Ustrzykach Dolnych zostanie gruntownie zmodernizowany i przystosowany dla osób niepełnosprawnych. Zakres treści będzie dotyczyć dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Bieszczadów, a w szczególności Bieszczadzkiego Parku Narodowego i otuliny. Osią narracji będzie relacja: PRZYRODA–CZŁOWIEK–CZAS, przedstawiona w atrakcyjny sposób, z wykorzystaniem nowoczesnych technik multimedialnych. Z myślą o dzieciach i młodzieży szkolnej zaprojektowanych będzie wiele interakcji, które nie będą podawać gotowej wiedzy o przyrodzie, ale inspirować do jej odkrywania, badania i interpretowania. Rodziny z dziećmi będą mieć zapewnio-

ny wspólnie czas pełen wrażeń, w trakcie którego każdy znajdzie coś dla siebie – najmłodszy będą mogli eksperymentować i cieszyć się zabawą, starsi natomiast poszerzyć swoją wiedzę, czy też odnaleźć wyciszenie i refleksję. Dla osób szczególnie zainteresowanych wybranymi tematami przygotowane zostaną materiały dodatkowe, poszerzające niektóre wątki wystawy. Zmodernizowane wystawy będą w całości dostępne dla osób niepełnosprawnych, a zakończenie prac planowane jest na koniec 2021 r.

Edukacja poprzez Internet

Oprócz edukacji prowadzonej w oparciu o szlaki i ścieżki przyrodnicze BdPN rozwija w dużym zakresie edukację poprzez opracowywanie atrakcyjnych pomocy edukacyjnych w formie tradycyjnej (wydawnictwa) oraz multimedialnej, udostępnianych przez Internet. Na podstawie prowadzonego monitoringu stwierdzono, że oddziaływanie przez stronę internetową oraz portale społecznościowe stale rośnie. Na podstawie danych statystycznych za 2019 r. ilość odsłon strony internetowej BdPN wyniosła przeszło 221 000 użytkowników, a zasięg portalu społecznościowego BdPN na FB wynosi przeszło 50 000 osób, które zaznaczyły opcję monitorowania postów.

W ostatnich latach BdPN poszerzył swoją ofertę edukacyjną o projekty skierowane szczególnie do dzieci i ich rodzin. Z danych monitoringu ruchu turystycznego BdPN wynika, że z Karty Dużej Rodziny skorzystało w 2015 ok. 14 140 osób, w 2016 r. – 22 549, a w 2019 r. – 41 842 osoby. Natomiast z biletów ulgowych (dla dzieci) skorzystało w 2015 r. – 126 272 osoby, w 2016 r. – 160 170, a w 2019 – 175 642 osoby. Mając na uwadze fakt, że rośnie liczba rodzin, które wybierają się w Bieszczady, BdPN opracował panel edukacyjny „Odwiedź dzikie królestwo rysia Pędzelka”. Znajdują się w nim elementy wiedzy o bogactwie świata przyrody, informacje jak zachowywać się na terenie parku narodowego, jak prowadzić obserwacje i na co zwracać uwagę w relacjach z dziką przyrodą. Zabawy takie jak: puzzle, gry czy kolorowanki, posiadające walory kształcące, mogą nie tylko zachęcić dziecko do pracy, ale równocześnie mogą być przez nie traktowane jako wspaniała zabawa. Pozwalają rozwijać umiejętność logicznego myślenia, ćwiczą spostrzegawczość, refleks, koordynację wzrokowo-ruchową, uczą postępować według ustalonych norm i zasad. Głównym bohaterem panelu jest mały ryś Pędzelek (bohater książeczki i słuchowiska), wraz z którym dzieci przeżywają niezapomniane przygody, poznają mieszkańców karpackiej puszczy i ciekawostki z ich życia.

Ważnym argumentem projektu jednak nie jest zatrzymanie dzieci przy komputerze, lecz motywowanie ich, poprzez konkurs „Zostań Przyjacielem Bieszczadzkiego Parku Narodowego”, do odwiedzenia Parku. Dzieci, po rozwiązaniu trzyetapowego quizu, generują arkusz z miejscem na pieczątki, które przybijają przy wejściach na piesze szlaki turystyczne i ścieżki przyrodnicze w BdPN. Po

wypełnieniu arkusza otrzymują Dyplom Przyjaciela Bieszczadzkiego Parku Narodowego wraz z niespodzianką.

Nowym projektem jest zaplanowana do realizacji akcja edukacyjna „Zostań medialnym ambasadorem Bieszczadzkiego Parku Narodowego”, która ma na celu zachęcić uczniów szkół podstawowych do poznania bieszczadzkiej przyrody, uwrażliwić na jej piękno i zagrożenia. W ramach akcji będą opracowywane programy radiowe (podcasty) w formie wywiadów z rówieśnikami, rodzeństwem, rodzicami lub innymi wybranymi osobami, co sprawi, że zasięg oddziaływania projektu się zwiększy. Nadanie tytułu Ambasadora medialnego Bieszczadzkiego Parku Narodowego będzie motywować do dalszej aktywności szkoły w zakresie popularyzacji ochrony przyrody wśród uczniów.

Szczególnym walorem działań podejmowanych poprzez Internet jest dostępność dla osób niepełnosprawnych, które często zmuszone są do spędzania dużej ilości czasu we własnym domu. Dotyczy to osób z niepełnosprawnością ruchową, osób niewidomych oraz niesłyszących. Internet oraz radio staje się dla nich oknem na świat. Gry edukacyjne z powodzeniem mogą być też wykorzystywane przez dzieci dyslektyczne. Opcja powiększania tekstu zgodnie z międzynarodowym standardem WCAG 2.0. będzie przydatna nie tylko dla osób niepełnosprawnych ale i osób starszych – rodziców i dziadków. Internetowy panel edukacyjny posiada odpowiednio wysoki kontrast, czytelną czcionkę i logicznie rozmieszczone elementy nawigacyjne. Dla osób niepełnosprawnych, które ze względu na swe ograniczenia nie mogą skorzystać z zajęć na terenie Parku, poprzez Internet mają możliwość posłuchania atrakcyjnych audycji radiowych i obejrzenia filmów wideo, a także włączenia się w tworzenie strony podcastowej, poprzez nagrywanie własnych materiałów i nadsyłanie ich na adres Parku. Atrakcyjna forma dydaktyczna będzie korzystnie wpływać na kształtowanie emocjonalnego stosunku do przyrody. Będzie to szczególnie ważne w sytuacji włączenia się BdPN w program „Dostępność Plus” i umożliwienie poznania Parku osobom, które ze względu na swe ograniczenia w sprawności fizycznej czy intelektualnej nie mogą w pełni doświadczyć i poznać bieszczadzkiej przyrody. Pragniemy im pomóc w przeżywaniu gór dla nich niedostępnych, a także ułatwić zrozumienie na czym polega ich wyjątkowość.

Podsumowanie

Edukacja ekologiczna w parkach narodowych jest bardzo ważnym elementem wspomagającym bezpośrednio działania ochronne. Jest to proces długofalowy ale dający największe gwarancje zachowania przyrody dla przyszłych pokoleń, poprzez podnoszenie kultury przyrodniczej społeczeństwa i kształtowanie postaw społecznych wobec środowiska naturalnego, a zwłaszcza wobec samego Parku.

W Bieszczadzkim Parku Narodowym został opracowany system wzajemnie uzupełniających się cyklicznych programów edukacyjnych, skierowanych do różnych grup wiekowych i zawodowych oraz społeczności lokalnej. Programy te mają już przeszło 20-letnią tradycję i są ciągle weryfikowane oraz doskonalone pod względem dydaktycznym i merytorycznym oraz dostosowywane do zmian zachodzących w społeczeństwie i oświacie. Badania ankietowe potwierdzają słuszny kierunek działań edukacyjnych, a wysoka frekwencja dzieci i młodzieży szkolnej w poszczególnych działaniach potwierdza atrakcyjność i trafność przygotowanej oferty edukacyjnej Parku. Z doświadczenia BdPN wynika potrzeba ścisłego związku realizowanej edukacji ekologicznej w parku narodowym z ochroną przyrody oraz prowadzenie zajęć bezpośrednio w terenie. Skuteczność prowadzonych zajęć w krótkiej perspektywie czasu jest trudna do oceny, a na jej efekty ekologiczne trzeba oczekiwać wiele lat. Edukacja może spełniać pozytywną rolę w zapobieganiu konfliktom, ale w rozwiązywaniu sporów dotyczących ochrony przyrody jej skuteczność wydaje się ograniczona. Warto też podkreślić konieczność wystrzegania się infantylizacji przekazu medialnego dotyczącego ochrony przyrody oraz nadmiernego inwestowania w nowoczesne środki multimedialne kosztem przekazywania rzetelnej wiedzy w oparciu o badania przyrodnicze i monitoringi. Pracownicy BdPN są w tej korzystnej sytuacji, że do prowadzenia edukacji ekologicznej dysponują wyjątkową bazą dydaktyczną, jaką są zasoby przyrodnicze Parku.

Literatura

- Andrzejewski R. 1996. Parki narodowe a dydaktyka. *Parki Narodowe* 4: 4–5.
- Górecki A., Najder R., Drózd M. 1997. Monitoring świadomości ekologicznej mieszkańców obszarów chronionych. *Roczniki Bieszczadzkie* 6: 233–252.
- Górecki A., Najder R., Drózd M., Szczesna A. 1995. Bieszczadzki Park Narodowy a kształtowanie się postaw i świadomości ekologicznej jego mieszkańców. *Roczniki Bieszczadzkie* 4: 184–206.
- Hibszer A. 2005. Funkcja edukacyjna parków narodowych oraz jej rola w zapobieganiu konfliktom – zarys problemu. W: A. Hibszer; J. Partyka (red.) *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek-przyroda na obszarach chronionych w Polsce*. Oddział Katowicki PTG Ojcowski Park Narodowy, Sosnowiec, s. 214.
- Hibszer A. 2013. *Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych*. Uniwersytet Śląski, Katowice, 329 ss.
- Kalinowska A. 1999. Edukacja w parkach i wokół parków. W: B. W. Wołoszyn, T. Postawa (red.), *Forum Dyskusyjne „Parki narodowe – ich funkcja w czasie i przestrzeni. Trzebinia – 24.11.1999”*. Komitet Ochrony Przyrody PAN, Kraków, s. 46–49.
- Kluz Z., Poźniczek M.M. 2011. Chemia niejedno ma imię. *Alma Mater* nr 136, s. 68.
- Łuczyńska-Bruzda M. 1985. Zagrożenia parków narodowych w oczach planisty. W: K.

- Grodzińska, R. Olaczek (red.). Zagrożenie Parków Narodowych w Polsce. PWN, Warszawa, s.: 79–85.
- „Paba” 2017. Stop dla UNESCO? <http://www.bieszczadzka24.pl/aktualnosci/stop-dla-unesco/1776>; dostęp: 15.06.2020 r.
- Partyka J. 2017. Najważniejsze cele ochrony w parkach narodowych i zagrożenia ich realizacji. *Roczniki Bieszczadzkie* 25: 132–141.
- Prędko R., Demko T. 2015. Ruch turystyczny w Bieszczadzkim Parku Narodowym w latach 2012–2014. *Roczniki Bieszczadzkie* 23: 367–385.
- Repka P., Barabasz-Krasny B., Możdżeń K., Urban P. 2014. Znaczenie bliskości parku narodowego w edukacji ekologicznej w Polsce i na Słowacji. *Prądnik. Prace Muz. Szafera* 24: 205–216.
- Smotryś J. 1996. Ocena programu edukacji ekologicznej pt.: „Zachowamy piękno i walory przyrodnicze Bieszczadów” prowadzonego przez Bieszczadzki Park Narodowy w szkołach podstawowych regionu. *Roczniki Bieszczadzkie* 5: 211–224.
- Sokołowski S. 1923. Tatry jako park narodowy. Wyd. Państwowej Komisji Ochrony Przyrody, Wyd. Anczyca, Kraków.
- Spychała A., Graja-Zwolińska S. 2004. Monitoring ruchu turystycznego w parkach narodowych. *Barometr Regionalny* 12 (4): 171–177.
- Szary B. 2010. „Moje Bieszczady” – X lat programu edukacji ekologicznej. *Roczniki Bieszczadzkie* 18: 286–294.
- Szary B. 2020. Efekty programu edukacyjnego dla uczniów szkół podstawowych pt. „Moje Bieszczady”, realizowanego przez Bieszczadzki Park Narodowy. *Roczniki Bieszczadzkie* 28: 251–262.
- Żarska B. 2008. Ochrona struktury i funkcjonowania krajobrazów szczególnie cennych przyrodniczo. *Problemy Ekologii Krajobrazu* 21: 45–60.
- Żółciak J., Chromik-Wolak M., Partyka J., Suchanek R. 2009. Piękno zgubą krajobrazu. Pytanie o przyszłość Ojcowskiego Parku Narodowego. W: A. Madej i in. (red.), *Przestrzeń publiczna w demokratycznym państwie*, Kraków, s.: 223–225.
- Prace niepublikowane:**
- Holly G. 2010. Operat działań edukacyjnych. Plan Ochrony Bieszczadzkiego Parku Narodowego, Kraków (zbiory BdPN).
- Winnicki T. 1997. Udostępnianie Parku do zwiedzania i edukacji ekologicznej – suplement. Edukacja ekologiczna w BdPN, Plan Ochrony BdPN na lata 1996–2016 (zbiory BdPN).
- Akty prawne, opinie, wyniki kontroli:**
- GUS 2019. Ochrona Środowiska 2019 / Environment 2019. Analizy statystyczne. Główny Urząd Statystyczny. Warszawa, s. 114–118.
- NIK (Najwyższa Izba Kontroli) 2006. Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania parków narodowych w zakresie zachowania, zrównoważonego użytkowania oraz odnawiania zasobów przyrody, Nr ewid. 94/2006/P05134/LKR, 62 s., dostęp: 15.06.2020 r.
- NIK (Najwyższa Izba Kontroli) 2014. Funkcjonowanie parków narodowych. Informacja o wynikach kontroli, KSI-4101-01-00/2013, 112 s., dostęp: 15.06.2020 r.

PROP (Państwowa Rada Ochrony Przyrody) 2016. Opinia w sprawie najpilniejszych wyzwań dotyczących ochrony przyrody w Polsce w roku 2016, 8 s., dostęp: 15.06.2020 r.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. 2004. Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880.

Zarządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 grudnia 2018 r. w sprawie zadań ochronnych dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego na lata 2019–2021. 2018. Dziennik Urzędowy Ministra Środowiska, Warszawa, 21 grudnia 2018, Poz. 69.

Summary

National parks have special natural values and are created to protect all their natural resources and phenomena. Environmental education is one of the three main tasks of national parks, supporting direct protection activities. It is a long-term process but it gives the greatest guarantees of nature preservation for future generations, by raising the culture of society and shaping social attitudes towards the natural environment, and especially towards the park itself.

In the Bieszczady National Park a system of mutually complementing cyclic educational programs has been developed, targeted at various age and professional groups of the local community. These programs have over 20 years of tradition and are constantly reviewed, improved and adapted to changes in society and education. The BNP's experience shows the need to strengthen broadly understood educational activities targeted at the local community and tourists, aimed at „supporting” the principles of visiting the national park and accepting protective measures taken. Through information and educational activities, it is worth influencing tourist destinations by promoting paths and routes less frequented but with equally high natural and cultural values, which will relieve the most popular and massively visited routes. BNP employees are in this favourable situation that they have a unique didactic base - the Park's natural resources - for conducting ecological education. New directions are also being developed in the educational activity of BNP by developing attractive multimedia materials and education via the Internet. Based on the monitoring, it was found that the impact through the website and social networking sites is constantly growing. Particularly important action taken via the Internet is accessibility for people with disabilities, who are often forced to spend a lot of time in their own home. BNP has prepared and develops programs dedicated to families, especially to children. A field base is also being developed, increasing the attractiveness of the educational offer of the Park. The modernization of museum exhibitions is planned, taking into account exploration of the Bieszczady nature using various senses and modern multimedia tools. This will increase impact of the education program and contribute to shaping the ecological awareness of the recipients. The effectiveness of all these activities in the short term is difficult to assess - we will have to wait many years for its ecological effects.